

ПЕРИОДИЗАЦИЈА НОВЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
ПОВОДОМ 150. ГОДИШЊИЦЕ РОЂЕЊА ПАВЛА ПОПОВИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXVIII

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 31

PERIODIZATION OF NEW SERBIAN LITERATURE

ON THE OCCASION OF THE 150th ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF
PAVLE POPOVIĆ
(16 April 1868 – 4 June 1939)

Accepted at the IX meeting of the Department of language
and literature, on 27 November 2018, on the basis of reviews from
Academician *Nada Milošević-Dorđević* and Academician *Predrag Piper*

E d i t o r
Academician
ZLATA BOJOVIĆ

BELGRADE 2019

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 31

ПЕРИОДИЗАЦИЈА НОВЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ПОВОДОМ 150. ГОДИШЊИЦЕ РОЂЕЊА

ПАВЛА ПОПОВИЋА

(16. IV 1868 – 4. VI 1939)

Примљено на IX скупу Одељења језика и књижевности
27. новембра 2018. године на основу рецензија
академика *Наше Милошевић-Ђорђевић* и академика *Предрага Пићера*

Уредник

академик

ЗЛАТА БОЈОВИЋ

БЕОГРАД 2019

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Лектор
Тања Ковачевић

Коректор
Рајка Павловић

Технички уредник
Никола Сивановић

Тираж
400 примерака

Штампа
Планета ѝрини

САДРЖАЈ

Предраг Пипер, <i>Поздравна реч (Осврћ на ишћање периодације)</i>	9
Злата Бојовић, <i>Павле Појовић у историји српске књижевности</i>	11
Zlata Bojović, <i>Pavle Popović in the history of Serbian literature</i>	20
Нада Милошевић-Ђорђевић, <i>Павле Појовић и народна књижевност</i>	23
Nada Milošević-Đorđević, <i>Pavle Popović and folk literature</i>	27
Бранко Летић, <i>О прожимању усмене и писане књижевности у доба ренесансе (виле-џосије-музе)</i>	29
Branko Letić, <i>On interlacing of oral and written literature in the age of renaissance (fairies-ladies-muses)</i>	40
Љиљана Јухас-Георгиевска, <i>Павле Појовић о старим српским биографијама</i>	41
Ljiljana Juhas-Georgievska, <i>Pavle Popović on old Serbian biographies</i>	51
Бојан Ђорђевић, <i>Француско-дубровачке књижевне везе у исцртавањима Павла Појовића</i>	53
Bojan Đorđević, <i>French-Ragusan literary connections in Pavle Popović's research</i>	60
Славко Петаковић, <i>Одјек књижевноисторијске концепције Павла Појовића</i> ...	63
Slavko Petaković, <i>L'echo de la conception histoire litteraire de Pavle Popović</i>	75
Милан Алексић, <i>Књижевнотеоријски ставови Павла Појовића</i>	77
Milan Aleksic, <i>Pavle Popović's attitude in literary theory</i>	84

Марко Недић, <i>Павле Појовић о савременицима: критички преглед</i>	85
Marko Nedić, <i>Pavle Popović on his contemporaries: critical overview</i>	99
Петар Ријановић, <i>Српска књижевност на међи средњег и новог века</i>	101
Petar Rijačević, <i>Serbian literature at the crossing between Middle and New Ages</i> ..	114
Мирјана Д. Стефановић, <i>Просветитељство на међи?</i> (<i>Павле Појовић – Доситеј Обрадовић – Јован Скерлић</i>)	115
Mirjana D. Stefanović, <i>Die Aufklärung am Scheidepunkt?</i> (<i>Pavle Popović – Dositej Obradović – Jovan Skerlić</i>)	123
Душан М. Иванић, <i>Доситејево доба у периодизацији</i> <i>српске књижевности</i>	125
Dušan M. Ivanić, <i>Dositejs-zeitalter in der Periodisierung der</i> <i>serbischen Literatur</i>	136
Александар М. Милановић, <i>Корелације између периодизација</i> <i>књижевног језика и периодизација књижевности</i>	137
Aleksandar M. Milanović, <i>Correlations between periodizations</i> <i>of literary language and periodizations of literature</i>	149
Зорица В. Несторовић, <i>Књижевноисторијска начела Павла Појовића</i> <i>у периодизацији српске драме XIX века</i>	151
Zorica V. Nestorović, <i>Pavle Popović's principles of literary history</i> <i>in the periodization of XIX century Serbian drama</i>	158
Ненад Николић, <i>Преромантизам и концепције историје</i> <i>српске књижевности Милорада Павића и Јована Деретића</i>	159
Nenad Nikolić, <i>Preromanticism and Milorad Pavić's and Jovan Deretić's</i> <i>concepts of history of Serbian literature</i>	170
Горан М. Максимовић, <i>Периодизација епохе реализма</i> <i>у српској књижевности</i>	171
Goran M. Maksimović, <i>Periodization of realism in Serbian literature</i>	184
Јелена Новаковић, <i>Главни књижевни правци у српској и француској</i> <i>књижевности XX века</i>	187
Jelena Novaković, <i>Les principaux courants littéraires dans les littératures</i> <i>serbe et française du XXe siècle</i>	203
Миодраг Лома, <i>Скерлићева периодизација историје нове српске</i> <i>књижевности</i>	205
Miodrag Loma, <i>Skerlić's Periodisierung der neuen</i> <i>serbischen Literaturgeschichte</i>	232

Јован Делић, <i>Критеријуми периодизације и периоди у српској књижевности двадесетог вијека</i>	233
Jovan Delić, <i>Periodization criteria and periods in the 20th century Serbian literature</i>	245
Весна Матовић, <i>Страни обрасци у часописима српске модерне</i>	247
Vesna Matović, <i>Foreign patterns in magazines of Serbian moderna</i>	259
Јован Попов, <i>На темељима праксе: периодизација српске књижевности Јована Деретића</i>	261
Jovan Popov, <i>On the foundations of practice: Jovan Deretić's periodization of Serbian literature</i>	273
Александар Петров, <i>Периодизација српске поезије 20. века</i>	275
Aleksandar Petrov, <i>The periodization of 20th century Serbian poetry</i>	287
Стојан Ђорђевић, <i>Период постмодернизма у српској књижевности 1980–1990.</i>	289
Stojan Đorđević, <i>L'epoque du postmodernisme dans la littérature serbe: 1980–1990.</i>	301
Александар Јовановић, <i>Генеза и садржај појма неосимболизма у српској поезији друге половине XX века</i>	303
Aleksandar Jovanović, <i>Genesis and content of term neosymbolism in Serbian poetry of second half of the 20th century</i>	317
Радивоје Микић, <i>Рана проза Миодрага Булатовића као књижевноисторијски проблем</i>	319
Radivoje Mikić, <i>Miodrag Bulatović's early prose seen as the literary-historical problem</i>	330
Јован Пејчић, <i>Периодизација – у темељујућа идеја историје књижевности: основна подела српске књижевности</i>	331
Jovan Pejić, <i>Periodization – founding idea of history of literature: Basic division of Serbian literature</i>	343
Предраг Петровић, <i>Могућности периодизацијског огређења савремене српске књижевности</i>	345
Predrag Petrović, <i>The possibilities of periodization of contemporary Serbian literature</i>	358

ПОЗДРАВНА РЕЧ (Осврт на питање периодизације)

Имам част да у име Одељења језика и књижевности САНУ поздравим учеснике научног скупа *Периодизација нове српске књижевности, поводом 150. годишњице рођења Павла Поповића* и да поздравим све присутне.

Овај научни скуп има, као што се из његовог назива види, два повезана тежишта – један је на научном делу проф. Павла Поповића, редовног члана Српске краљевске академије, поводом сто педесете годишњице његовог рођења, а други је на периодизацији српске књижевности, чему је Павле Поповић дао трајан допринос.

Периодизације спадају у основна питања историографије. Будући да се историографија бави, пре свега, процесима, личностима и догађајима које описује и објашњава на позадини ширих временских одсека којима они припадају, историјске чињенице могу бити лакше сагледане, описане и протумачене ако се на рељефу историјског времена издвоје најважнији оријентир и границе, понекад јасне и очигледне, а понекад мање или више условне.

Условни могу бити и називи који се дају појединим периодима – било према томе колико су временски удаљени од садашњости, било према доминантним личностима, теоријама, методама и догађајима, који су неки период изразито обележили. Већ је избор назива неког периода први корак у његовом тумачењу и вредновању, јер назив ставља у први план, као значајније од других, једно његово обележје и један критеријум виђења.

Из угла теорије научних револуција Томаса Куна то су називи научних парадигми који су обележили поједине периоде, док су са становишта епистемолошке теорије Мишела Фукоа то доминантне епистеме у појединим периодима, као преовлађујући начин мишљења, поимања стварности, па и поглед на свет итд.

Академик Павле Поповић задужио је историографију српске књижевности периодизацијом заснованом на комбиновању хронолошког

критеријума са другим релевантним критеријумима: народна, стара, средња (тј. дубровачка) и нова књижевност. Судбина те класификације у потоњем развоју науке о српској књижевности била је у великој мери условљена притиском идеологије и политике на науку, било да је реч о југословенству или о тзв. братству-јединству, зарад којег више није било упутно сматрати дубровачку књижевност делом српске књижевности, па чак ни – српском и хрватском књижевношћу истовремено, док је било допуштено, ако не и подстицано, назвати је делом хрватске књижевности, без обзира на чињенице које то не потврђују. Сличне појаве постоје и када је реч о историји српског језика па, у новије време, и српског писма, када се, нпр. најстарија ћириличка штампана књига на српском народном језику *Српски молићвеник* проглашава хрватским молитвеником.

Периодизација по природи ствари обухвата и питање утврђивања почетака државе, културе, књижевности, језика и писма..., а то су, по правилу, спорна питања, чије се решавање често више ослања на претпоставке него на непобитне чињенице, а најчешће и на једно и на друго. То је тако и када је, на пример, реч о присуству Срба на Балканском полуострву, и тековинама српске преднемањихке историје, и о српској глагољској писмености и др.

Одржавање овог научног скупа представља добру прилику да и та, као и сродна питања буду предмет нових увида и нове теоријске и емпиријске аргументације, који ће, и ако не донесу коначна решења, допринети тачнијем и исцрпнијем сагледавању тог дела проблематике периодизације српске књижевности.

Иако је овај скуп посвећен питању периодизације *нове* српске књижевности, он би могао бити подстицајан за тражење одговора на питање о периодизацији историје књижевности уопште и о периодизацији целокупне српске књижевности.

Више о поменутих и о многим другим крупним темама имаћемо прилику да сазнамо из реферата које ћемо чути на овом научној скупу, којем у име Одељења језика и књижевности САНУ желим плодан и успешан рад.

Предраг Пипер,
секретар Одељења језика и књижевности САНУ

ПЕРИОД ПОСТМОДЕРНИЗМА У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ 1980–1990.

СТОЈАН ЂОРЂИЋ

С а ж е т а к. – Аутор износи хипотезу о издвајању постмодернизма у посебан период у историји српске књижевности, који би се могао означити термином српски постмодернизам, а обухватао би период од 1980. до 1990. године. У то доба водећу улогу у књижевној еволуцији добијају постмодернистичке поетичке идеје, које су пристизале са Запада. Српски писци више генерација су их прихватили и створили оригиналну уметничку продукцију, а неки постигли значајну међународну афирмацију. Српски постмодернизам не настаје само под страним утицајем већ је проистекао и постао такав какав је био захваљујући унутрашњим развојним могућностима и потребама српске књижевности у то доба, превасходно на подлози иманентних стваралачких изазова претходне књижевноисторијске епохе у еволуцији српске књижевности, изузетно плодносне и значајне епохе, то је епоха неомодернизма (1950–1980). Нарочито у последњој деценији неомодернизма створени су веома добри услови управо за постмодернистичко стварање, што су српски постмодернисти и те како искористили и створили постмодернистичка дела српске провенијенције.

Кључне речи: југословенско доба (1918–1990), неомодернизам (1950–1980), постмодернизам (1980–1990), међународна афирмација

Еволутивни процеси у српској књижевности крајем 20. века, то јест током девете и десете деценије, били су такви да би се могла поставити општа књижевноисторијска схематизација, која би, уз апроксимативно временско разграничење, добила облик следеће хипотезе: око 1980. године окончала се три деценије дуга епоха неомодернизма и наступила је једна нова епоха, епоха постмодернизма, која је потрајала десетак година, а после 1990. године, на хоризонту књижевне еволуције постају све видљивија померања која најављују једну нову епоху. Уколико би се ова хипотеза потврдила, то би значило да је у историји српске књижевности постмодернизам био завршна епоха „југословенског доба“, ако бисмо искористили могућност за периодизацијска разграничења коју је наговестио Јован Деретић у својој *Историји српске књижевности* из 2002. издвајајући време постојања заједничке југословенске државе као посе-

бан сегмент. (Ј. Деретић, 2002: 941). Ако би требало најуже одредити место и значај постмодернизма као посебног периода у историји српске књижевности, могло би се рећи да је у свом пуном интензитету постмодернизам потрајао у периоду од 1980. до 1990. године, у којем се издвојило књижевно стварање на основама постмодернистичке поетике као посебна иновација, заузимало водећу позицију у књижевној еволуцији потврдило и квантитетом и квалитетом продукције довољним за такву књижевноисторијску квалификацију, дакле, издвајање у посебан период.

А ако се то чини, онда би тај период требало означити називом *српски њосџмодернизам*, пошто би то био, заправо, потпун назив.

Издавање девете деценије 20. века у епоху постмодернизма не значи да тада писци друкчијих поетичких усмерења стварају мање и мање квалитетно од посмодерниста, нити да после 1990. године постмодернисти пишу мање, и да су им дела мање запажена. Као што у време постмодернизма многи српски писци настављају да пишу не прелазећи на постмодернистичку поетику и да нимало не заостају у уметничком квалитету за постмодернистима, тако исто, после 1990. године, и то дуго после тога, заправо све до данас, пишу се, објављују и читају постмодернистички писана књижевна дела. Књижевноисторијском схематизацијом епохе постмодернизма у периоду од 1980. до 1990. године означава се, пре свега, то да је тада постмодернистичко стварање водећа иновација у књижевној еволуцији српске књижевности, и да после 1990. године оно више није у тој позицији, већ у позицији познате и већ прихваћене и књижевнокритички потврђене списатељске праксе.

Српски постмодернисти нису написали ниједан књижевни манифест, програм нити проглас којим би се представили као нови књижевни правац, покрет или школа, али то не значи да би постмодернизам код нас требало сматрати само периодом, епохом, стилском формацијом, а не и књижевним правцем, покретом или школом, како се све књижевноисторијски схематизују поједина књижевна струјања, односно, поједини сегменти књижевноисторијског процеса. Ако се књижевни правци и покрети најчешће издвајају и разликују највише према посебним поетичким начелима и књижевној продукцији на основу тих начела, онда би се и о нашем постмодернизму могло говорити и у том смислу, дакле, у смислу књижевног правца који је током девете деценије 20. века заузимао водећу позицију у књижевноисторијском процесу.

Кад се говори о постмодернизму у српској књижевности, поготово о томе да се тим термином назове једна књижевна епоха, односно период од 1980. до 1990. године, а с обзиром на то да термин *њосџмодернизам* има интернационалну употребу, пошто је реч о европском и светском феномену, како у књижевности, тако и у многим другим уметностима, може се поставити питање о оправданости и смислу употребе тог тер-

мина и код нас. Тај назив се одомаћио и у нашој културној јавности, у књижевној критици и теорији, у време афирмације постмодернизма код нас и нема разлога да се бежи од њега и тражи неки други када се приступа књижевноисторијским схематизацијама и класификацијама српске књижевности, али је, с друге стране, потребно извршити неопходне семантичке дистинкције ради утврђивања његове употребљивости у функцији књижевноисторијског термина. Па тако и у првим схематизацијама епохе српског постмодернизма треба рећи да тај период у историји наше књижевности добија тај назив према постмодернистичким поетичким идејама, које су пристизале са Запада и учиниле се тако примамљивим српским писцима да су у поменутој деценији добиле водећу новаторску улогу у књижевној еволуцији, али треба рећи и то да су и пријем тих идеја код нас и списатељска продукција наших постмодерниста били аутентични. То значи да српски постмодернизам не настаје само под страним утицајем већ да је проистекао и постао такав какав је био захваљујући унутрашњим развојним могућностима и потребама српске књижевности у то доба, превасходно на подлози иманентних стваралачких изазова претходне књижевноисторијске епохе у еволуцији српске књижевности, изузетно плодноне и значајне епохе, то је епоха неомодернизма (1950–1980). Нарочито у последњој деценији неомодернизма створени су веома добри услови управо за постмодернистичко стварање, што су српски постмодернисти и те како искористили и створили постмодернистичка дела српске провенијенције.

Током неомодернизма књижевна еволуција је била и те како динамична, али није била бучна, но тиха, нарочито у последњој деценији тог дугог периода, која је протекла без поетичких и програмских преокрета и искључивости, без сукобљавања старих и нових тенденција. За српски постмодернизам се може рећи да није био иновација дисконтинуитета, већ континуитета, то јест једна од тенденција настављања књижевне еволуције разноврсним иновацијама књижевноуметничких форми и поступака. А то значи да је проистекао из развијеног и стабилног књижевноисторијског процеса, из његових унутрашњих књижевноуметничких потенцијала, импулса и потреба у последњој четвртини 20. века. Утолико и издвајање посмодернизма као посебне епохе нема апсолутни, већ релативни смисао, смисао условног књижевноисторијског издвајања једног сегмента, пре свега, на основу елемента водеће еволутивне иновације, а у склопу континуираног сложеног и динамичног књижевноисторијског процеса.

Као што је то било у неомодернизму, тако и у доба постмодернизма у српској књижевности „цветају сви цветови“; књижевна еволуција тече мирно, у веома широкој матици у којој суделују писци различитих поетичких усмерења, само што једни настављају да иновирају списатељску праксу у духу дотадашњих неомодернистичких трагања, а други уносе у

своја трагања и једну поетичку идеју које до тада није било, и то довољно посебну и плодносно да се из ње, мало по мало, изроди посебна поетика и пракса књижевног стварања, поетика и пракса постмодернизма. Дакле, није било отвореног супротстављања постмодерниста дотадашњим иновацијама, поготово не наметања постмодернизма ни као превратничке иновације, нити оне која је испред свих осталих у књижевној еволуцији. Скоро да би се могло рећи да и током девете деценије 20. века књижевна еволуција протиче у атмосфери и у динамизму разноликих поетичких усмерења и пракси иновирања, тако де се те поетике и праксе не поларизују и не сукобљавају, чак се и не удаљавају превише, но се преплићу и мешају. То јесте тиха еволуција, али је она у стваралачком погледу, свакако, све снажнија и динамичнија, само што протиче у умереном, уз то и сасвим довољном диференцирању различитих еволутивних тенденција, током којег оне јачају и развијају се, нека више, нека мање, и свака тежи да остане у матици књижевног стварања. То је сасвим видљиво у књижевној критици, пошто је поетичко диференцирање међу критичарима још мање, тако да су на снази не издвојени и једнострани, већ разубјени, синтетички критичарски приступи и процедуре вредновања; критичари се више труде да буду отворени према свим поетикама и иновацијама, него да се одреде само за једну.

Према је постмодернизам проистекао из поетичке идеје какве није било у доба неомодернизма, он ипак не прави ни прекрет, ни поремећај у књижевној еволуцији, коју и током осамдесетих година 20. века обележава снажан унутрашњи динамизам, пошто остају у пуној еволутивној кондицији скоро све оне поетике и списатељске праксе које су и до тада чиниле матицу књижевне еволуције и непрестано је проширивале. На пример, на књижевној сцени су и даље у веома јакој позицији они писци који су педесетих година избили у први план стварањем нове ратне књижевности (Д. Ђосић, М. Лалић, Б. Ђопић, А. Исаковић,), тако исто и песници неосимболистичке, те неокласицистичке поезије (В. Попа, С. Раичковић, Иван В. Лалић, Љ. Симовић, а касније А. Вукадиновић, М. Тешић), затим и најистакнутији прозни писци есејистичко-медитативне вокације (М. Селимовић, В. Десница и каснији настављачи те линије Б. Пекић, Д. Киш), вансеријски представник неоекспресионизма и гротеске М. Булатовић, те све амбициозније неомодернистичке интерпретације ратне и поратне стварности (П. Угринов, Ж. Павловић, М. Миланков, А. Тишма, Д. Николић, Б. Петровић, В. Чолановић, С. Селенић, Д. Михаиловић), потом заговорници високог књижевног мајсторства, то јест форматорне књижевности (Д. Киш, Б. Пекић) и језикотворне књижевности (у поезији М. Бећковић, Брана Петровић, у прози В. Стевановић, М. Јосић Вишњић, Радован Б. Марковић), или пак митотворне књижевности (С. Џунић, Б. Пекић), а исто тако и писци стварносне прозе (В. Стевановић,

М. Савић), односно парадоксалне документарне фикције (Д. Киш) и во-луминозне фантазмагорије и гротеске (Б. Пекић, који пише и фантазмагори-чну фантастику), или пак писци који приповедање модификују разви-јањем лирских ефеката (Р. Б. Марковић, Г. Петровић), као што не треба губити из вида истакнутог песника лирске гротеске Новицу Тадића. Нај-зад, треба поменути и неке опште процесе, како оне мање изражене као што је тенденција књижевне деконструкције, заправо, пракса разлагања књижевних форми и поступака којој прибегавају многи писци, само неки мање, а неки више, што посебно афирмишу неки књижевни критичари. Уз све ове тенденције и иновације током девете деценије 20. века, у стал-ном успону је јачање поетичког, да не кажемо теоријског елемента у спи-сатељској пракси и увођење металитерарне књижевности (ослањање на књижевне конвенције и норме и њихово модификовање; релативизација основних поетичких и естетичких одређења, све до кључне естетичке категорије као што је то однос уметности према стварности), што ће бити аутентична основа српског постмодернизма.

Овако разноврсну и амбициозну књижевноуметничку продукцију прати и динамичан развој књижевнотеоријске мисли, која код нас поста-је важан стабилизујући чинилац књижевне еволуције на магистралном путу естетизације књижевности тиме што широм разрадом новијих те-оријских приступа пружа подршку главним списатељским иновацијама, наравно, и постмодернистичкој иновацији. Међу нашим теоретичарима издваја се Никола Милошевић, теоретичар филозофске провенијенције, који ригорозним теоријским анализама изоштрава и продубљује разма-трање два битна проблема у процесу естетизације током друге половине 20. века: проблем аутономије књижевности, то јест њеног ослобађања од свих ванлитерарних чинилаца, посебно од оних идеолошко-политичких, а други проблем је проблем књижевнокритичке артикулације естетских квалитета, то јест уметничког домета у књижевној уметности.

Током друге половине 20. века у српској књижевности су били веома важни за књижевну еволуцију преводи списа страних филозофа, теоретичара и есејиста; ти преводи су деловали подстицајно на наше књижевне теоретичаре и критичаре, а објављивање тих превода било је у сталном порасту током неомодернизма, а наставило се и у доба пост-модернизма. После теоријских достигнућа најзначајнијих представника формализма, структурализма, херменеутике, опште лингвистике, теорије информација и комуникација, теорије рецепције, семиологије, код нас наилазе на веома леп пријем преводи списа најпознатијих европских мислилаца и теоретичара из друге половине 20. века, као што су Жак Дерида, Франсоа Лиотар, Мишел Фуко, Жил Делез, Мартин Хајдегер, Ханс Георг Гадамер, Жирген Хабермас, Сузан Зонтаг, Фредерик Џејмсон, Ричард Рорти, Семјуел Хантингтон, Умберто Еко, Ноам Чомски, Петер Слотердијк, Линда Хачион итд.

Још разноврсније и динамичније упознавање наших књижевних критичара, теоретичара и естетичара с новим поетичким и филозофским идејама у свету омогућавали су повремене међународни контакти и скупови. У лето 1980. године, на пример, у Дубровнику је одржан Девети међународни конгрес за естетику, на коме су учествовали и наши естетичари. Међу темама о којима је било припремљено више радова била је тема постмодернизма, који се наметнуо као нова естетичка тема, то јест нови феномен у многим гранама стваралаштва, нарочито у ликовним и сценским уметностима, у књижевности, у архитектури. И својим теоријским разматрањима и анализама појединачних постмодернистичких остварења аутори радова и учесници у расправама су потврђивали општу оцену да је постмодернизам, пре свега, једна веома разноврсна, отворена и флексибилна пракса стварања.

Треба подсетити и на то да у свету постмодернизам има дужу традицију, да се јавља средином минулог века, да се у почетку развија споро и да је, доиста, веома дисперзиван и разнолик. И у теорији и у пракси постмодернизма интересовање је проширено на свакојак сегменте и аспекте стваралаштва: на разне услове и претпоставке, норме и конвенције, форме и стилове, на технике и средства обликовања, полазећи од тога да све то може да буде предмет сазнавања и стварања, и то без унапред постављених захтева у погледу домета. У свету је постмодернизам добио обележје одговора писаца и других уметника и стваралаца на кризу модернизма. Тај одговор је понегде имао призив антимодернизма. У сваком случају, постмодернизам и постмодернистичко стварање, и у свету и код нас, постали су врло разноврсни и софистицирани, а такви су били и резултати постмодернистичке праксе стварања.

Кад је реч о условима и претпоставкама стваралаштва, укључујући и оне најшире, друштвене и политичке, може се рећи да постмодернизам прихвата модерну свест о значају демократичности и толеранције у међуљудским односима и у друштву, односно у организовању колективне егзистенције, и да са своје стране посебно истиче улогу институција и процедура и различите видове дистрибуције и кодификације друштвене моћи и одлучивања. И поред снажних еманципаторских идеја водећих мислилаца, које су свакако стекле пуну афирмацију, општа друштвена и духовна атмосфера која је успостављена у доба постмодернизма стала је, ипак, у оквиру једног формализованог, утолико и скромног приступа, заснованог на идеји поделе сфера деловања између стваралаштва и стваралаца, с једне стране, и друштвене и политичке моћи и њених носилаца, с друге стране. Та подела послова добила је два лица: смањила је ризике од сукобљавања двеју класа/елита, то јест оних које воде и организују друштво и државу и оних које се баве духовним и уметничким стварањем. У постмодернистичкој интерпретацији друштвеног организовања,

дакле, свако добија свој „врт“, своју слободу и мир које друга страна не „угрожава“. Али ово решење у виду „слободе и мира у свом врту“ имају и позитивне и негативне стране, односно извесна ограничења. Постмодернистичка подела посла у кодификацији друштвене моћи своди се на то да, у начелу, политика и политичари не треба да „утичу“ на стваралаштво и ствараоце, то јест, да врше моћ над њима, а да стваралаштво и ствараоци не треба да „утичу“ на политику и политичаре, то јест не треба да се мешају у послове одлучивања о колективној егзистенцији. Колико год се ова формула чинила функционалном, она може да доведе, што се и догодило у доба постмодернизма, и до негативних последица, као што је, на пример, потискивање стваралаштва и уметности на друштвену маргину и умањивање њихове улоге у развоју, с једне стране, односно дехуманизација политике и препуштање управљања колективном егзистенцијом политици и политичарима, с друге стране.

Постмодернистичко преиспитивање улоге норми и конвенција у стваралаштву пружало је разне могућности: од ослобађања од њих, њиховог релативизовања и поигравања њима, до свођења саме креације на конвенције и норме, што води релативизовању и обезвређивању стварања и онога што је створено.

Најшире путеве креације постмодернисти траже и налазе усредсређујући се на форму и поступке обликовања, односно на сам стваралачки процес, на различите технике и средства стварања, на повећавање и усавршавање теоријских и практичних знања и вештина, и уопште на развијање стваралачке самосвести и подизање метанивоа у стваралаштву. Постмодернисти су и те како допринесли развоју креације коју нису ограничили само на иновацију већ су с правом инсистирали на деконструкцији, модификацији, комбинацији, у њиховим свакојаким реализацијама, од којих су посебно на цени: колаж, пастиш, реплика, цитат, интертекст. Наравно, увођење извесне релаксације према оригиналности, исто тако, и према компилацији и позајмици ризично је увек, па и у постмодернизму.

Слаба тачка постмодернистичке теорије и праксе крије се у занемаривању вредносног аспекта, посебно у нивелисању свих стваралачких постигнућа и домета, мерила и вредности, мада је то нивелисање било више прећутна импликација, него програмско усмерење. Идеја о подједнакој вредности свих феномена у стваралаштву, уметности и култури, то јест свега што је створено, свих епоха, поетика, уметничких праваца, стилова, форми итд., може бити подстицај у извесном смислу и само донекле, а претварање вредносне нивелације у неписано правило и стални принцип није у складу с природом и сврхом стваралаштва којем је једно од иманентних својстава управо квалитет, то јест својство вредности, и то у пуној динамици и променљивости.

Под утицајем ових иновативних теоријских подстицаја, мало по мало, искристалисаће се и код нас целовит концепт једног новог приступа стваралаштву, који се раширио на Западу, као главна иновација, средином друге половине 20. века, називан најчешће термином постмодернизам, односно постмодерна. Српски постмодернизам није одбацио ни идеје, ни праксу неомодернизма, нити је пореметио развојне процесе у уметности, и уопште у стваралаштву. Као и сви други ствараоци, тако су се постмодернисти добро уклапали у општу слику доба, слику сталног динамизма и разноврсне продукције, и као да се нису трудили да се издвоје из мноштва. Иновација постмодерниста била је, с друге стране, довољно различита, утолико што су постмодернисти све више истицали комбинацију и комбиновање, више него иновацију и иновирање.

И код нас се постмодернизам наметнуо и афирмисао на сличан начин, то јест тим усмерењима и изазовима, разним покушајима и разним постигнућима, такође, и у многим врстама стваралаштва, те је осамдесетих година прошлог века постао водећа општа тенденција. Мало по мало, усталио се и назив **постмодернизам**, пошто се чинио прихватљивијим од назива **постмодерна**, који се појављивао спорадично. Ни у књижевности, ни у другим уметностима, ни тада, ни касније, нису вођене значајније расправе, нити полемике о постмодернизму, чак ни о томе да ли је постмодернистичка иновација попут свих осталих у то доба, или је она толико друкчија од њих да означава преокрет. У књижевности је било појединачних покушаја издвајања постмодернизма, који, међутим, нису ишли тако далеко да би означили његову еволутивну предност; а с друге стране, ти покушаји нису протекли скромно, пошто нису били ни оспорени, нити су добили ширу подршку.

Тако се десило да је у српској књижевности постмодернизам проистекао из мирне еволуције, из широке и плодноне матице неомодернистичких иновација, мада се за њега никако не може рећи да је био неомодернистичка иновација. За разлику од дотадашњег усмерења ка чистој и потпуној иновацији, то јест стварању нечега што до тада није постојало, постмодернистичка иновација није чиста ни потпуна иновација, но је нешто сложенија, пошто има више елемената, с обзиром на то да укључује модификацију, комбинацију, деконструкцију, те да је мешавина или спој нечега већ постојећег, већ створеног, и нечега новог, што тек настаје из тог сложеног процеса.

Ова посебност постмодернистичке иновације довољан је разлог за издвајање постмодернизма из мноштва неомодернистичких иновација у водећи еволутивни ток током девете деценије 20. века, а те деценије у посебан књижевноисторијски период, период постмодернизма. Иако ни током те деценије постмодернисти нису написали више дела него неомодернисти, иако њихова дела нису оцењена као квалитетнија, ипак је

њихова иновација еволутивно јача од неомодернистичких, које су већ три деценије биле на делу. Осамдесетих година догађа се посебна промена у развоју српске књижевности: до тада на хоризонту еволуције није могло да се појави било шта од онога што је створено раније и што је припадало књижевној традицији, а постмодернисти су то променили, прекршили су једно од кључних начела књижевне еволуције и показали да и оно што је током књижевноисторијског процеса одбачено и потиснуто у страну, може да се врати у саму матицу еволуције.

Било је и у неомодернизму покушаја обнављања понеке потиснуте форме, поступка, или структурног елемента. Неки писци су вратили фаблу у роман и приповетку, неки песници су обновили форму сонета, на пример. Али постмодернисти су омогућили промену начела иновирања књижевне креације и показали да се може написати ново књижевно дело комбиновањем поетика и конвенција, форми и поступка из свеколике књижевне традиције, како из реализма и романтизма, тако и из барока или средњовековне књижевности.

Међу српским писцима изазов постмодернистичког писања прихватили су махом писци из две-три генерације млађих писаца, они који су рођени између 1945. и 1960. године, који су тек пристизали на књижевну сцену и желели да се истакну еволутивним продорима и иновирањем. Постмодернизам је ишао наруку нарочито оним писцима који су имали књижевно образовање, који су студирали српску и светску књижевност, који су много читали и могли да читају на страним језицима, који су имали књижевнотеоријска и књижевноисторијска знања и пратили савремену филозофску мисао. Може се рећи да у доба постмодернизма писац без солидне списатељске културе и великог читалачког искуства није имао шта да тражи у књижевности. Једно од обележја српског постмодернизма је и стварање посебног списатељског писма, које се може назвати писмом високе литерарности.

Осамдесетих година 20. века све је више српских писаца који пишу мање или више постмодернистички, већином су то прозаисти, али има и песника, драмских писаца, есејиста, књижевних критичара. Што се критичара тиче, они нису журили да се изјасне као постмодернисти, али су многи подржавали писце тог усмерења, прихватили неке од идеја постмодернистичке поетике и према тим писцима и према тим идејама подешавали своје критичарске процедуре.

У круг постмодерниста убрајани су многи наши писци тога доба, преко двадесет: Давид Албахари, Светислав Басара, Јовица Аћин, Михајло Пантић, Сава Дамјанов, Васа Павковић, Горан Петровић, Немања Митровић, Владимир Пишталo, Радослав Петковић, Драган Великић, Фрања Петриновић, Ђорђе Писарев, Владан Матијевић, Драго Кекановић, Милен Алемпијевић, Мирко Демић, Александар Гаталица, Ласло

Блашковић, Дејан Симоновић, Небојша Ђосић, Миленко Пајић, такође и песник Драган Јовановић Данилов. Од старијих писаца издвојио се и истицао управо као постмодерниста Милорад Павић, до тада познатији по својим студијама из историје српске књижевности. Активни писци најстарије генерације били су равнодушни према постмодернистичким новотаријама и нису ни покушавали да раде нешто слично. Писци који су имали водећу улогу у књижевном стварању током осме деценије 20. века, али и у деценији постмодернизма располагали несмањеном списатељском енергијом, нису прелазили на постмодернистичку поетику. Најбољи такав пример су Д. Киш и Б. Пекић, који користе неке поступке обликовања за које се у први мах учини да су сродни постмодернистичким, а кад се боље погледа, види се да они таквим поступцима развијају сваки своју дотадашњу поетику и праксу књижевноуметничког стварања, а не поетику и праксу постмодернизма, против које се нису изјашњавали, али нису хтели да је прихвате као своју. А писци од којих су постмодернисти били млађи за једну генерацију и потискивали их у зону средњих генерација, немају према постмодернистичкој иновацији увек исти однос, већ га мењају. Током осамдесетих година они се не базирају на постмодернистички искорак, али ускоро, то јест током деведесетих година неки од њих скоро да се приклањају новој поетици, поготово они чији иновацијски порив и потенцијал није слабио, нити им допуштао да заостану и препусте постмодернистима вођство у матици књижевне еволуције, те су они показивали да могу да пишу и постмодернистички, било умерено, као, на пример, Радослав Братић, било знатно интензивније, као Мирослав Јосић Вишњић, коме је разноврсна постмодернистичка поетика снажан подстицај за још већи размах списатељске инвенције, док Милисав Савић прелази на постмодернистичку поетику флексибилних жанровских конвенција и мешовитих форми, у којој налази све што му је потребно да оствари свој главни списатељски наум: да из дела у дело пише о новим темама и на нов начин. Од тада Савић се држи управо те поетике пишући прозу у којој комбинује стварносне и фикционалне елементе у свакојаким сразмерама и релацијама: на пример, *Фусноћа* (1994), *Ожигљци пшенице*, (1996), *Принц и сербски сипсаић* (2008), *Римски дневник, приче и један роман* (2008), *Љубавна писма и грубе лекције* (2012), *La sans pareille: ljubavni roman s dodacima* (2015).

У српској књижевности постмодернизам је и после 1990. године врло делотворан, мада више није најјача иновација, већ све развијенија списатељска пракса. Велики је број писаца који пишу користећи постмодернистичке поступке обликовања, с друге стране, њихова продукција је и обимна, и разноврсна, али и релевантна по уметничком дometу. Не треба губити из вида околност да ни онда када су тек освајали водећу позицију, нико од српских постмодерниста није био писац почетник, већ

су сви они прошли „ватрено крштење“ у неомодернизму, и били су у прилици да своје постмодернистичке иновације сасвим успешно уводе у широку матицу снажне динамике и високих стандарда уметничке вредности, у којој нико није могао очекивати успех ако не достигне те стандарде. Неки постмодернисти су писали све више, неки не тако много, али нико није примењивао постмодернистичку поезију ни једнострано, ни епигонски. Наставили су, дакле, да пишу на тај начин и касније, и у следећим деценијама, не тапкајући у месту, но су ишли за новим могућностима и дометима постмодернистичког обликовања.

Једна од предности постмодернизма огледа се у томе што његови протагонисти не инсистирају на принципу поетичке искључивости, већ, напротив, на принципу поетичке отворености и флексибилности. Колико се разликују од осталих писаца, постмодернисти се толико разликују и међу собом, и обрнуто: колико су слични међу собом, толико су слични и с другим писцима из широке књижевне матице. А сва разликовања и раздвајања и међу самим постмодернистима, а и према осталим писцима, која јесу сама по себи утемељена и релевантна, не морају бити схваћена као пресудна, јер постоје исто тако утемељене и релевантне сродности и међусобна преплитања, чак и узajамно оснаживање међу свим писцима који стварају током свих тих деценија. Наиме, еволуција српске књижевности не само што је у сталном успону и у ширењу матице већ има и врло стабилну и виталну унутрашњу динамику прожимања и међусобног оснаживања свих поетичких усмерења, поготово оних чији су домети уметнички најзначајнији.

Међу нашим постмодернистима највише пише и објављује С. Басара; у деценији пуне еволутивне предности постмодернизма (1980–1990) он објављује осам наслова, између осталих: *Најукло оledgeало* (1986), *Фама о бициклизимима* (1987), *На Граловом прагу* (1990). Своје приповедање он заснива на непрестаном пародирању жанровских форми и обликотворних поступака и на упорној деконструкцији свих елемената наративног дискурса, па му, на пример, књижевни јунак умре по неколико пута остајући у фабули само по инерцији литерарне конвенције, а догађаји у фабули немају смисла, но се нижу по логици апсурда (*Крајкодневица*, 2001; *Срце земље*, 2004; *Усион и паг Паркинсонове болести*, 2006).

Јовица Аћин најпре пише есеје о трауматичним феноменима и новим семантичким аспектима човекове савремене егзистенције (*Паукова полијика*, 1978; *Шљунак и маховина*, 1986; *Поејика расиројсџива*, 1987), а тек касније приповетке сличне тематике (*Дуге сенке крајких сенки*, 1991; *Неземалске појаве*, 1999; *Онај ко воли, мора да умре*, 2002). Давид Албахари не разбија наративну структуру, већ је гради разлагањем уметничког доживљаја на танане нијансе (збирке прича: *Фрас у шуйи*, 1984; *Једноставност*, 1988; *Сваке ноћи у другом прагу*; романи: *Цинк*, 1988; *Мамац*, 1996).

Међу српским писцима најзначајнији постмодерниста је, свакако, Милорад Павић, који је најдоследније развио новаторску постмодернистичку поезију, веома допринео афирмацији постмодернизма код нас, и имао највише успеха у свету. Године 1984. објављен је Павићев *Хазарски речник*, „роман лексикон у 100 000 речи“, како је писац дефинисао у поднаслову ово своје дело, у коме је, дакле, спојио различите форме и дискурсе, и то не различите књижевне форме и дискурсе већ књижевне и научне форме и дискурсе, форму лексикона и форму романа, романескно приповедање и речничко излагање, једне модификовао помоћу других, и тако добио њихову мешавину, нешто треће: оригинално и репрезентативно дело постмодернистичке иновације у књижевности.

Четири године касније *Хазарски речник* је преведен и објављен у Француској, и после тога почиње изузетна међународна афирмација овог дела и његовог писца. За свега две-три године од тада то дело је оцењено као европски и светски домет савремене, то јест постмодернистичке књижевности, а Павић је добио најпрестижнију квалификацију од књижевних критичара: да је писац следећег века. Ниједан писац српске књижевности није до тада добио тако високу оцену страних критичара, тако недвосмислено сврставање међу водеће писце у еволуцији светске књижевности. То Павићу веома диже цену и у историји српске књижевности, пошто је романом *Хазарски речник* превазиђено временско кашњење наших писаца за водећим тенденцијама у европској и светској књижевности, те се, најзад, и један српски писац нашао међу најзначајнијим писцима новаторима у свету. Значај те чињенице не умањује околност да је после распада југословенске државе и међународних економских, и не само економских санкција Србима и Србији, дакле, из ванкњижевних разлога, брзи успон рецепције Павићевих дела на Западу нагло престао.

Од тада па до краја живота 2009. године Павић је написао још тридесетак књига, објављујући често и по неколико наслова годишње, а занемаривање на Западу током деведесетих година није овог писца потиснуло с интернационалне сцене, пошто је он у међувремену и на Истоку стекао не мању афирмацију.

ЛИТЕРАТУРА

Ј. Деретић, 2002: Деретић, Јован: *Историја српске књижевности*, Просвета, Београд, 2002.

Stojan Đorđić

L'ÉPOQUE DU POSTMODERNISME DANS LA LITTÉRATURE
SERBE: 1980–1990.

R é s u m é

L'auteur expose la hypothèse sur la séparation d'une période de postmodernisme dans l'histoire de la littérature serbe, qu'on comprendrait les années depuis 1980 jusqu'au 1990, et qu'on pourrait nommer *le postmodernisme serbe*. A cette époque-la les idées poetiques du postmodernisme, lesquelles sont arrivées de l'Ouest, obtiennent le rôle menant dans l'évolution littéraire, et quelques dizaines des écrivains serbes de toutes générations ont les acceptés en créant une originale production littéraire, et un parmi eux, Milorad Pavić, a acquis la renommée internationale. Le postmodernisme serbe n'est pas devenu sous l'influence étrangère seulement, mais il s'est produit eux-mêmes et devenu ce qu'il est devenu grâce aux possibilités et aux tendances intérieures de la littérature serbe de cette époque-la, surtout, ayant en vue les résultats remarquables de l'époque précédente, l'époque du néomodernisme (1950–1980).

